

Роман Офіцинський,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
Ужгородського національного університету

УКРАЇНА ПОСТРАДЯНСЬКА (1992—2002): РЕВОЛЮЦІЙНІ ФАЗИ ЧИ ПЕРЕХІДНИЙ СТАН?

Скориставшись образним словом знаного історика Сергія Білоконя, зробимо помітку: в історичній науці здавна помічалась оптична ілюзія (те, що лежить ближче, здається більшим).¹ Проте давніші часи опрацьовано капітально, а сучасні матеріали лежать просто облогом.

Отож про наш час як ще не відому, теоретично не прояснену добу в розвитку світової, а не тільки суто посткомуністичної цивілізації, у спеціальному колективному дослідженні висловились провідні вітчизняні та зарубіжні фахівці,² зокрема, професор політології, экс-радник американського президента з питань національної безпеки (1977—1981) Збігнев Бжезінський, його син — директор Програми національної безпеки Консультативно-дорадчої ради при Верховній Раді України Ян Бжезінський, старший співробітник Фонду Карнегі за міжнародний мир Шерман Гарнет (США), професор Торонтського університету Анна Маколкін (Канада), директор Українського народного інституту дослідження геноциду Джеймс Мейс (США), директор Центру дослідження посткомуністичних суспільств при Національному центрі наукових досліджень Жорж Мінк (Франція) та ін.

Якихось теоретичних засад щодо перетворення одержавлених суспільств на демократичні країни з плюралістичним державним устроєм і економікою вільного ринку не існувало. Дифузія влади — колишньої комуністичної номенклатури і конформістської контреліти (опозиціонерів 1988—1991 рр.) — унеможливила здійснення реальних політичних та ринкових реформ у 1992—1995 рр. Окрім усього, трудність повноцінного коментаря історичного періоду створюють посткомуністичні симулякри, тобто смислова і буттєва реальність, яка виникає у вивільнених від державної цензури потоках масової інформації. Її практично неможливо поцінувати через брак об'єктивних критеріїв для відокремлення істини від нав'язаної інтерпретації.

Глобалізація і постсоціалістична трансформація — дві характерні риси сучасності (останнього десятиліття ХХ в. і перших років ХХІ ст.), що триває вже протягом половини життя одного покоління. Затяжний, більш як десятилітній трансформаційний процес в незалежній Україні (із кінця 1991 р., коли пройшло „цивілізоване розлучення” в умовах „системної кризи соціалізму”)³ — від командної до ринкової економіки, від тоталітарного до демократичного (громадянського) суспільства — виставив на передній рубіж проблемні лакуни мімікрізованого політичного самоствердження української еліти (за рахунок болісних конвульсій перелицьованої номенклатури) та непослідовного і спекулятивного економічного реформаторства (за рахунок соціальних чинників — зниження легалізованого життєвого рівня і притлумлення трудових, житлових, пенсійних, решту першочергових гарантій).

Як зазначив процитований культуролог Марк Найдорф (Одеський державний політехнічний інститут), **Україна першого десятиліття незалежності була радянською за походженням**, детермінована „совецьким періодом історії України, у т.ч. і нерівним за тривалістю совецьким досвідом українських Заходу і Сходу”: конфігурація кордонів, етнічний склад населення, господарська структура, соціальний досвід і економічні уявлення, системи охорони здоров'я і освіти та ін. Дане десятиліття можна трактувати, як історію безупинних спроб пристосувати радянський досвід до цілковито інших обставин. Причому „Київ, наскі-

¹ Див.: Білокінь С. Михайло Грушевський //Що залишимо у спадок? (Про наболіле): Нариси, статті, інтерв'ю /Упоряд. В.Князюк, В.Сидоренко. — Київ: Рад. письменник, 1990. — С.145-146.

² Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств /Кер. автор. кол. В.Полохало. — Київ: Політ. думка, 1995. — С.31, 103, 159, 161.

³ Найдорф М. Простір „U” //Л. — 2001. — Ч.22. — С.104-122.

льки зумів, спробував стати „маленькою Москвою”. А найдієвішими у свідомості українців стали три ключові поняття: антикомунізм, відродження і виживання. У підсумку адміністративно-правовий простір, виділений після розпаду СРСР — „держава Україна” — „нудиться невиразністю того, що відбувається, і вірить, що все буде добре”, передусім на шляху від політичного і культурного радикалізму до демократичних механізмів самокерованого громадянського суспільства.

Економічна, фінансова, бюджетна, демографічна та інші кризи в Україні 1990-х рр. стали результатом кризи державної влади, основні ознаки якої — перманентне протистояння виконавчої та законодавчої гілок влади; інституційована корумпованість щораз ширших чиновницьких прошарків і т. і. В Україні адміністративно-економічні клани відігравали найважливішу роль після державних елементів політичної системи. Відсутність фактичної багатопартійності призвела до інкорпорації неспроможних чинити опір партій у кланові структури. Відзначені риси є типовими проявами понятійної універсалії — **перехідний період**. Це — просторово-часовий інтервал екстремально-хаотичного розвитку соціуму, в процесі якого відбувається трансформація одного його типу в інший за допомогою комплексу деструктивних конфліктів.¹ Як на українську специфіку, він має вигляд трьохрівневої моделі в хронологічних рамках 1991—1996 (депресивний етап), 1996—2002 (стабілізаційний етап), 2002 — до наших днів (етап зростання).

Після чотирьох років незалежності академічні дослідники Василь Ткаченко, Олександр Рент і Василь Головатюк визначили: неуспіх реформ в Україні (як суспільства перехідного типу, що стало на шлях модернізації) полягав у орієнтаціях на заморські моделі та рецепти. За умов тодішнього словоблуддя, світоглядного розброду і буяння дослідницького дилетантизму, зауважили вчені, моторошно за долю української загальнонаціональної ідеї, наріжний камінь якої самоорганізація українського народу, його здатність самостійно творити державу на рівні вимог сучасної доби. Вони спробували виокремити **основні фази „нинішньої української революції”** — розвитку України 1990-х рр.:² 1) романтичний період — 1991 р. (суспільна думка радо сприйняла злам старої системи); 2) фаза поляризації суспільних сил — 1992—1994 рр. (політичні амбіції беруть економіку в заручники, країна сповзає на грань катастрофи); 3) фаза радикальних реформ — 1994—1996 рр. (загострюється боротьба двох укладів — традиційно-патерналістського і ліберального, нове шукає консенсусу зі старим); 4) термідор — прогностично (для часу дослідження) 1996—2002 рр. (гальмування революційних процесів, закріплення базових рис нового економічного ладу, формування жорсткого політичного режиму).

З їхньої точки зору,³ на час приходу Л.Кучми до президентської влади у липні 1994 р. Україна була давно і ґрунтовно поділена на сфери впливу як відверто мафіозними групами, так і напівмафіозними об'єднаннями, тісно пов'язаних із тінювиками і корумпованими чиновниками. Процес розкрадання та вивезення національного багатства і ошукування з боку трстових кампаній набув масовості. Величезні грошові маси і товари йшли повз державний облік. Так, за офіційними українськими даними в 1993 р. країна експортувала у 12 держав Євросоюзу товарів на суму 624 млн. амер. дол., а за даними ЄС — 1,1 млрд. У державний бюджет не надійшла сума, рівна зарубіжними кредитами 1994 р. Державна власність ставала нерегульованою, відданою на відкуп відомчій та регіональній номенклатурі. Тому на порядок денний постало утвердження міцної виконавчої влади і ефективних важелів державного регулювання економічних процесів.

Послуговуючись теорією циклічності розвитку суспільного організму, у процесі виходу із стану перехідної цивілізації та подальшої інтеграції в світову спільноту ліберальної цивілізації, за В.Кременем і В.Ткаченком,⁴ сучасній Україні належить пройти **сім стадій попереднього імперського циклу**: Центральна Рада, воєнний комунізм, неп, сталінізм,

¹ Даніліян О. Соціальні процеси у перехідний період розвитку суспільства // Філософські обрії. — 2001. — Вип. 6. — С. 36-48.

² Повторено також: Кремень В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе (Проблеми суспільної трансформації). — Київ: ДрУк, 1999. — С. 292.

³ Ткаченко В., Реєнт О., Головатюк В. Україна: проблеми самоорганізації: Начерки новітньої доби. — Київ: Ін-т історії України НАНУ, 1996. — С. 3-4, 26, 35, 60, 66.

⁴ Кремень В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе... — С. 393-399.

хрущовська відлига, поміркований авторитаризм часів брежневського застою, горбачовська перебудова. В інерційному циклі „відлуння” версія розвитку подій набуває оригінального вигляду. Перший етап (1991—1994) нагадує соборно-вічовий ідеал 1917—1918 рр., коли на власний розсуд місцеві ради вирішували свої локальні справи, не піднімаючись до рівня загальнонаціонального інтересу. Другий етап (1995—1996) аналогічний періоду „воєнного комунізму” 1918—1921 рр. Функція — перерозподіл власності. Третій етап (1997—2002) близький до непу 1920-х рр., коли на базі приватизованих засобів виробництва підвищується ділова активність і рівень матеріального достатку. Четвертий етап мав би сягнути апогею в 2005—2008 рр., це — протекціоністські заходи задля пріоритетного розвитку національного капіталу. П'ятий етап — поворот до регіоналізму, а обриси шостого і сьомого прослідковуються невиразно. Бачимо тут 30-літній цикл — активне втілення в життя ідеалів одного покоління, котре 15 років здійснює революційні перетворення, а решту 15-ть — користується їх благами.

З точки зору американських аналітиків,¹ Україна 1990-х рр. переживає три радикальні трансформації одночасно — від регіональної окраїни до держави, від авторитаризму до демократії, від командної економіки до ринкової. Там, де Радянський Союз підтримував порядок за рахунок авторитаризму, Україна мала здійснити соціально-культурну революцію, в якій порядок ґрунтується на поважанні закону і прав людей. І, власне, три реформи визначили економічне відродження України на десятому році незалежності: збалансований бюджет, який майже повністю виконувався на основі грошових розрахунків; грошові розрахунки як основа платежів у секторі енергетики; приватне виробництво в сільському господарстві. Тому вперше за десятиліття у 2000 р. внутрішній валовий продукт України зріс — майже на 6%, а врожай 2001 р. сягнув 38,5 млн. т зерна і перевищив ужинок попереднього року на 70%.

У багатьох країнах незахідного світу політичним контекстом модернізації є авторитарний режим, який іноді дозволяв поєднувати економічне процвітання з політичною стабільністю, сильну владу — з вільною економікою, особистою безпекою та порівняно розвиненим соціальним, економічним, культурним, релігійним, і, частково, ідеологічним плюралізмом. Проте авторитарний режим, що не спирається на активну масову підтримку й окремі демократичні державні інститути, не може бути інструментом успішної модернізації і здатний перетворитися на диктаторський режим особистої влади. Зрештою, залежно від мети та методів реалізації авторитарний режим поділяється на модернізаційний, стабілізаційний, тиранічний та деструктивний.

Особливості переходу від авторитарного режиму до демократичного зумовили в Україні становлення специфічного змішаного державного режиму.² Для значної частини населення багато декларованих прав і свобод ще не підкріплені економічними та організаційними заходами. Відсутній належний постійний контроль народу за органами державної влади, за бюрократичним апаратом держави; суттєву роль відіграє маніпулювання інформацією.

Україна на межі XXI ст. переживає перехідний період, головним змістом якого є перетворення посттоталітарної політико-правової системи в соціальну, правову, демократичну державу. Інші — екстремальні — оцінки практично виключаються навіть у коментарях із революційним моделюванням, до яких спонукають непоодинокі факти кардинальних перетворень.

¹ Pascual C., Pifer S. Ukraine's Bid for a Decisive Place in History //The Washington Quarterly. — 2002. — Vol.25. — №1 (Укр. вар.: Пайфер С., Паскуаль К. Заявка України на вирішальне місце в історії //Політична думка. — 2001. — №4. — С.25-46; Універсум. — 2002. — №1-2. — С.4-12).

² Дет.: Сухонос В. Сутність та функції авторитарного державного режиму в умовах переходу до демократії (теоретико-методологічний аналіз): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Київ, 2000. — 18 с.